

MARX'TA ÖZNE NESNE İLİŞKİSİ ÜZERİNE

Baver DEMİRCAN

Arş. Gör., Koç Üni., Felsefe Bölümü

Özet

Bu makalede, Marxçı düşüncede ilişkinin ilişkiye girenlere öncelikli olduğu iddia edilerek özne ve nesne arasındaki ayrımın neden temel bir sorun olarak ortaya çıktığı incelenmektedir. Öznenin ve nesnenin ne oldukları kendi başlarına yani birbirleriyle ayrımları içinde değil, birbirleriyle ilişkilerinde ortaya çıktığı ve tarihin zemininde özneler ve nesnelere arasındaki ilişkinin bulunduğu öne sürülmektedir. Buna bağlı olarak Marxçı düşünceye göre, kimi filozoflarca dolaysız bir başlangıç olarak kabul edilen özne ve nesne ayrımının zamana bağlı olduğu, yani tarihin belirli bir döneminde açığa çıktığı gösterilmektedir. Tarihin bu belirli döneminde, özne ve nesne ilişkisini kesintiye uğratarak onlar arasında ayrıma neden olan etmenler, Marx'ın çeşitli yapıtlarına referansla ve bu çeşitli yapıtlar arasında bir bağlantı kurmaya çalışılarak ortaya serilmekte ve sorgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Marx, özne, nesne, yabancılaşma, meta, kullanım değeri, değişim değeri, para.

Abstract

The Relation between Subject and Object in Marx

In Marxian approach relationship precedes the related things; consequently, the distinction between the subject and

the object appears as a fundamental problem. The subject and the object, accordingly, are determined not by and in themselves but in relation to each other; the relation between subjects and objects form the ground of history. The distinction between the subject and the object, which according to some philosophers is assumed to be an immediate starting point, is time-dependent, i.e., it appears at a particular historical era. The factors that cut the relationship between the subject and the object within this particular historical era will be analyzed with reference to Marx's various writings.

Keywords: Marx, subject, object, alienation, commodity, use-value, exchange-value, money.

Kurte

Di Marks'î de Têkiliya Di Nava Sûbje û Objeyê De

Di vê gotarê de tê îdiakirin ku têkilî bixwe berî ew tiştên ku dikevine têkiliyê tê, her wiha tê vekolîn ka çima cudahiya di navbera sûbje û objeyê de wek pirsgirêkeke sereke derdikeve holê. "Çi" bûna sûbje û objeyê bi tena serê wan na, yanî bi awayekî cuda bi tenê serê xwe na, dema ku di nav têkiliyekê de bin derdikeve holê û di bingeha dîrokê bixwe de jî tê gotin ku têkiliyeke sûbje û objeyê heye. Li ser vê yekê li gor fikra Marksparêzî, cudahiya sûbje û objeyê ya ku ji hêla hin filozofan wek destpêkeke yekser tê pejirandin, tê nîşandayîn ku bi demê ve girêdayî ye, yanî di heyameke eşkere ya dîrokê de derketiye meydanê. Di vê heyama eşkere ya dîrokê de pêkarên ku têkiliya sûbje û objeyê qut dikin û dibin sedema cudabûna wan, li gor hin berhemên Marksî û her wiha bi avakirina konsensûsekê di nav van berheman de ev yek hatiye ronîkirin û pirsiyarîkirin.

Bêjeyên Sereke: Marks, sûbje, obje, biyanîbûn, meta, nirxa bikaranînê, nirxa guherînê, pere.

المخلص

حول علاقة الفاعل والمفعول لدى ماركس

يدقق في هذه المقالة، سبب ظهور التفريق بين الفاعل والمفعول كمشكلة أساسية بادعاء أنّ للعلاقة أولوية على من قام بالعلاقة في الفكر الماركسي. ويدّعى أنّه لا يظهر ماهية كلّ من فاعل ومفعول على حدة، أي ليس في التفريق بينهما، وإنما يظهر في العلاقة بينهما وأنّ في أرضية التاريخ علاقة بين الفاعلين والمفعولين. فبناء على هذا بحسب الفكر الماركسي، أنّ التفريق بين الفاعل والمفعول الذي يدّعيه بعض الفلاسفة أنه بداية مباشر، أنّه مرتبط بالزمن، أي أنّه يظهر في حين معين من التاريخ. في هذا الحين المعين من التاريخ، يُمهّد و يتحقّق الأسباب التي تسببت التفريق بين الفاعل والمفعول وذلك بقطع العلاقة بينهما، مستنداً لبعض آثار ماركس المتنوّعة وبالمحاولة في إيجاد علاقة بين هذه الآثار المتنوّعة.

الكلمات المفتاحية: ماركس، الفاعل، المفعول، التغرّب، المتاع، القيمة الاستعمالية، القيمة التغييرية، المبلغ.

Marx için, özne ve nesne arasındaki ayırım çözüm bekleyen temel bir sorundur. Özne ve nesne arasındaki ayırım neden temel bir sorun teşkil eder? Eğer bu, bir sorun teşkil ediyorsa bu sorun neden ve nereden kaynaklanır? Buna göre, özne ve nesne arasında birbirleriyle ilişkiye girmelerinden önce, daha baştan, birisinin bilinç varlığı ya da ideal varlık olarak ruh (tin), diğerinin gerçek olarak var olan doğal varlık ya da beden (doğa) olması gibi farklı tarzda varlıklar olmalarında temellenen bir ayırım mı varsaymak gerekecektir? Bu varsayımına göre de çözümü, onları uzlaştıracak yolların bulunmasıyla aralarındaki ayırımın üstesinden gelinmesinde yattığını mı iddia etmemiz gerekir? Böyle bir iddiada bulunacaksak özne ve nesnenin özlerinin, doğalarının ne olduklarını, birbirlerinden bağımsız olarak ve onların insan-doğa, tin-doğa, bilinç-varlık (gerçeklik) ve ruh-beden gibi farklı tarzlarda varlıklar olduklarını ortaya koyabilecek şekilde tanımlamamız gerekecektir. Bu tanımlar da bize özne ve nesne arasındaki ayırımın onların özlerinden, doğalarından kaynaklandığını söyleyecektir.

Biz bu makalede tam tersine, Marxçı düşüncede ilişkinin ilişkiye girenlere öncelikli olduğunu ve ilişki içine girenlerin ne olduklarının birbirlerinden ayırım içinde değil, birbirleriyle ilişki içinde ortaya çıktığını ileri süreceğiz. İlişkinin ilişkiye girenlere öncelikli olduğu iddiası, özne ve nesne arasındaki ayırımı temel bir sorun olarak ortaya koyar ve bu iddia, bu sorunun öznenin ve nesnenin

kendilerinden değil, aralarındaki belirli bir ilişkiden kaynaklandığı iddiasını da içerir. Bu iddialardan hareketle Marxçı düşüncede özne ve nesne ilişkisini kesintiye uğratarak onlar arasında ayrıma neden olan etmenlerin neler olduklarını önce genel olarak¹ sonra da iktisadi olarak ortaya koymayı amaç edineceğiz. İddialarımızı gerekçelendirebilmek ve bu amacımızı gerçekleştirebilmek için, öncelikli olarak Marx'ta özne ve nesne arasındaki ilişkinin ne tür bir ilişki olduğunu ve varlıkları – olmaları – bu ilişkide ortaya çıkan özne ve nesnenin ne olduklarını göstermeye çalışacağız. Özne ve nesnenin ne olduklarının açıklanması, özne ve nesne arasındaki ilişkiyi yeniden gündemimize getirecek ve onlar arasındaki ontolojik ilişkinin zamana bağlı olduğunu, daha doğrusu tarihin zemininde bu ilişkinin bulunduğunu, yani tarihi tarih yapanın bu ilişki olduğunu verecektir. Bu aynı zamanda özne ve nesne ilişkisinin kesintiye uğramasıyla onlar arasında söz konusu olan ayrımın da tarihsel olduğunu, tarihin belirli bir döneminde meydana geldiğini ifade edecektir. Bunları incelememizi olanaklı kılacak metinler, temelde Marx'ın *İktisadi ve Felsefi Elyazmaları (1844)* ve *Alman İdeolojisi (Feuerbach)* adlı yapıtları olacaktır. Daha sonra amacımız, bu incelemelerden hareketle, özne ve nesne arasındaki ayrıma neden olan etmenleri gün yüzüne çıkarmak olduğundan, Marx'taki, özne ve nesne arasındaki ilişkinin nasıl iktisadi olarak kesintiye uğradığını çözümlenmeye çalışacağız. Bu çözümlenme de bize, özne ve nesne arasındaki ayrımının nedenlerini verecektir. İktisadi çözümlenme için, Marx'ın *Grundrisse* ve *Kapital* adlı yapıtlarını temel alacağız ve makalenin bütünü itibarıyla gerekli olan yerlerde Marx'ın diğer yazılarını da göz önünde bulunduracağız.

Özne ve nesne ilişkisinde özne hisseden ve düşünen bir varlık, nesne de öznenin hissetmesinin ve düşüncesinin içeriğini veren bir varlık mıdır? Özne ve nesne arasındaki ilişki, özne açısından nesneye dair bir bilgi edinme süreci midir? Yani nesne sadece özne açısından, dolaysız olarak öznenin zihinsel faaliyetinin konusunu mu oluşturur? Buna göre öznenin nesneyle asli ilişkisini, öznenin nesne üzerindeki zihinsel – teorik – faaliyeti olarak mı kabul etmek gerekecektir? Özne ve nesnenin ilişki içine girmelerini olanaklı kılan böyle bir kabul, özne ve nesne arasında özsel bir ayrım varsaymaz mı? Marx'a göre bu soruların yanıtları olumsuzdur, çünkü öznenin nesneyle kurduğu ilişki öncelikli olarak teorik değil, pratik bir ilişkidir (Marx, 2004, s. 21,

¹ Burada “genel olarak” ile kastedilen, biraz ileride de ifade edileceği gibi özne ve nesne ilişkisini kesintiye uğratarak onlar arasında ayrıma neden olan etmenlerin, Marx'ın *İktisadi ve Felsefi Elyazmaları (1844)* ve *Alman İdeolojisi (Feuerbach)* adlı yapıtlarına referansla incelenecek olmasıdır.

23). Nesneyle pratik bir ilişki içinde olan özne de öncelikli olarak bir bilinç varlığı değil, etkinlikleri (*praksis*) dolayısıyla hem bu etkinliklerinin hem de üzerlerinde bu etkinliklerini gerçekleştirdiği nesnelere bilincine varan ve etkinlikte buldukça bilinçlenen bir varlıktır.² Yani özne ve nesneyi ilişki içine sokan, öncelikli olarak öznenin nesne üzerinde gerçekleştirdiği pratik etkinlikleridir. Öznenin ve nesnenin ne olduklarını da öznenin, nesneyle ilişkisini ifade eden bu pratik etkinlikleri belirler.

Öznenin etkinlikleri dolayısıyla nesneyle – nesnelere – kurduğu ilişki, onu varlıkta sebat ettirecek ihtiyaçların, örneğin açlık ve susuzluk gibi bedensel ihtiyaçların ve daha yüksek ilgilerinin, örneğin felsefe, bilim, sanat gibi ilgilerinin doyurulmasına yöneliktir. Özne, varlıkta sebat etmek için, etkinlikleri, yani emeği yoluyla nesnenin – nesnelere – biçimini dönüştürerek onu ihtiyaçlarını giderebilecek bir şey haline getirir. Fiziksel tüm enerjisini ve gücünü, içinde bulunduğu koşullar tarafından belirlenmiş zihninin – bilincinin – gücünü, öncelikli olarak böyle bir amaç doğrultusunda nesneyi belirleyerek kullanır. Marx'a göre öznenin nesneyle teorik ilgisi bu noktadan itibaren başlar. Çünkü nesneyle kurulan teorik ilişki, hem özne açısından hem de nesne açısından dolaysız bir ilişki değildir. Özne, kendi fiziksel ve zihinsel enerjisini harcayarak nesneyle pratik ilişki içine girer ve onunla birliğini kurar. Bu etkinliğin dolayısıyla da nesneyle kurduğu birliğin bilincine varır, yani bu etkinlik nesneyi biçimlendirdiği kadar öznenin de biçimlenmesini sağlar (Marx, 1978, s.13).³ Böyle bir bilinç onu, daha farklı etkinliklere, nesneyle – nesnelere – kurulacak daha farklı birliklere yönelir.

Marx'a göre özne ve nesne arasındaki ilişkinin öznenin etkinliği yoluyla nesnenin biçiminin değiştirilmesi üzerinden kurulduğunu,

² Marx, özellikle gençlik dönemindeki düşüncelerini, Hegel'in felsefesini ve bu felsefeyi olumlu ve olumsuz olarak eleştiren düşünürlerin felsefelerini eleştirerek geliştirir. Marx'ın düşüncelerinin, temelde ayrılışlar da Hegel'in felsefesiyle ortak birçok yönü vardır. Bunlardan biri, öznenin, yani insanın, Hegelci ifadeyle sonlu tinin, etkinliklerde buldukça, eyledikçe bilinçlenme olgusudur. Her ikisi için de, bilinç bir şeyin bilincidir ve buradaki bir şey, öznenin edimini, etkinliğini ifade eder. İkisi arasında ayırım ise, Hegel'in bilinç için, bir şeyin bilinci olmasında önce, soyut, yani henüz kendisi olamamış bir bilinç durumu varsaymasında yatar. Marx, böyle bir varsayımı kabul etmez. Ona göre bilinç, tarihsel olarak onu önceleyen maddi etkinliklerin sonucudur. Bu konuyu ileride daha detaylı olarak ele alacağız.

³ Öznenin nesneye biçim verdikçe, kendisini de biçimlendirmesi, Hegel ve Marx'ta ortaktır. Hegel, *Tinin Fenomenolojisi* adlı yapıtının *Kendinin Bilincinin Bağımsızlığı ve Bağımlılığı: Efendilik ve Kölelik* bölümünde sonlu tinin biçim veren emeğini ele alır. Bu emek nesnesine biçim verdikçe kendisini biçimlendirir. Esasen, Hegel, *Tinin Fenomenolojisi* adlı yapıtının tümünde, bilincin emeği yoluyla kendisini biçimlendirerek farklı biçimlere (*gestalt*) girmesini betimler.

bunun aynı zamanda öznenin biçimlenmesi anlamına geldiğini ve öznenin etkinliğinin kökeninde onun fiziksel ve zihinsel ihtiyaçlarının bulunduğunu ifade ettik. Fakat böyle bir ifadede, birbirleriyle ilişki içinde olan özne ve nesnenin hala tam olarak ne oldukları açıklanmamış kalır.

Özne olarak ifade ettiğimiz, Marxçı düşüncede insandır. O zaman özne olarak insan nedir? Özne olarak insanın ne olduğu, daha öncede belirttiğimiz gibi, nesneyle olan pratik ilişkisinde ortaya çıkar. Marx'a göre insan bedensel varoluşa sahip doğal bir varlıktır (Marx, 1992, s.389) ve doğal ihtiyaçlara sahiptir. Bu ihtiyaçların doyurulması için kendisinden ayrı olarak yine kendisi gibi doğal nesnelere ihtiyaç duyar. O, nesnelere biçimini dönüştürerek onları kendi ihtiyaçlarına cevap verecek hale getirir, yani kendi ihtiyacının nesnesini üretir. İnsanın pratik etkinliği yoluyla nesnelere biçimlendirmesi, onun üretim faaliyetini oluşturur. İnsanın üretim faaliyeti, yani biçim veren etkinliği sadece nesneyi değil, nesneyi ürettiği oranda kendisini de üretir. Bu iki yönlü bir üretimdir: Nesneyi üretmek, insanın emeğinin nesnelleşmesi anlamına gelir ve insan nesneyi üreterek böylece kendisini de üretir, gerçekleştirir. Kendisini gerçekleştirme ediminin kendisi de insan için bir ihtiyacın giderilmesidir. İnsanın emeğinin nesnelleştiği, maddeselleştiği, somutluk kazandığı nesne, ister fiziki ister zihinsel olsun insanın ihtiyaçlarını gidererek insanı üretir. İnsanın kendisini gerçekleştirmesi, kendi emeğini cisimleştirmesi için nesnelere dünyası, yani duysal dış dünya – doğa – temel koşuldur. Bu koşul olmaksızın, insan emeğini gerçekleştirebileceği gereçler bulamaz. Bu nedenle doğa, “insanın organik olmayan bedenidir” (Marx, 1992, s.328); yani, onun yaşamının devam etmesi ve fiziksel ve zihinsel ihtiyaçlarının doyumu için koşul olan nesnelere alanıdır. Doğal bir varlık olarak insan, doğadaki nesnelere biçimlerini dönüştürmesiyle nesnelere, yani doğayı hem fiziksel hem zihinsel ihtiyaçları için yeniden üreterek onu mülk edinir (Marx, 1999b, s.25 ve Marx, 1992, s.334).

Marx'a göre özne olarak insan sadece kendisi için mi üretim faaliyetinde bulunur ve sadece kendi üretim faaliyetini mi kendi zihninin konusu yapar? Marx için bir varlığın nesnel olabilmesi, kendisini nesnelştirebilmesi için kendi dışında nesnesi olması gerekir ve kendi nesnesi için varlığa sahip olması da başka bir varlık için nesne olabilmesine bağlıdır. Başka bir varlık için nesne olabilmek, insanı doğal bir varlık olması yanında, bir tür varlığı olarak toplumsal bir varlık olarak ortaya koyar. İnsan sadece kendisi için değil, toplumun diğer üyeleri için de üretimde bulunur ve toplumun

diğer üyeleri de benzer bir etkinlik içinde doğayı toplumsal olarak mülk edinirler. Böylece öznelere sadece nesnelere değil, nesnelere üretirken toplumsal ilişkileri de üretirler. Toplumsal ilişkiler üretmekle de toplumsal ilişkilere dair düşünceler üretirler. Yani, insanlar sadece kendi üretim faaliyetlerini değil, toplumsal üretim faaliyetini, toplumsal ilişkileri, kendi türlerini de zihinlerinin nesnesi yaparlar ve ancak kendi türünü zihninin nesnesi kılabilen, diğer türleri de zihninin nesnesi yapabilir. Dolayısıyla Marx için insan tam anlamıyla toplumsaldır (Marx, 1999b, s.22 ve Marx, 1992, s.350). Toplum, insanların fiziksel ve zihinsel üretim etkinlikleri yoluyla karşılıklı ilişkilerini ifade eder. Toplum, “insanların karşılıklı eylemlerinin ürünüdür” (Marx, 1999a, s.178). İnsan bu karşılıklı eylemlerin toplumsal ilişkilerin toplamıdır. Yani, “insan, dünyanın dışında herhangi bir yere çekilmiş soyut bir öz değil”dir (Marx, 1997a, s.192). “İnsanın özü, tek tek her bireyin doğasında bulunan bir soyutlama değildir. Bu öz aslında, toplumsal ilişkiler bütünüdür” (Marx, 2004, s.23).

İnsan biçim verici etkinliği yoluyla nesneyle ilişki içine girer ve bu yolla özne olarak kendisinin nesneyle birliğini sağlar. Böylelikle aynı zamanda, kendi faaliyetinin topluma yönelik olmasıyla toplumsal ilişkiler üretir. Başka bir ifadeyle insan sadece ihtiyaçlarını gidermek amacıyla emeğini cisimleştirdiği bedensel bir varlık değildir ya da emeğini sadece kendisi için cisimleştirmez. O, bir tür varlığı olarak yani toplumsal bir varlık olarak emeğini toplumdaki diğer özneler için de cisimleştirir. Toplumun kendisi de toplumsal özne olarak toplumun üyeleri için üretimde bulunur. “Emeğin amacı insanın tür hayatının nesnelleşmesidir.” (Marx, 1992, s.329). Böylelikle özne sadece varlıkta sebat etmez, aynı zamanda kendisinin ve toplumun faaliyetini düşüncesinin içeriği kılar.⁴ Bu, döngüsel bir tarzda toplumsal öznenin kendisini bilinçli bir şekilde üretmesi, nesnellik alanıyla kendisinin birliğini kurması anlamına gelir.

Marx'a göre, özne “ben benim” diyen dolaylımsız kendinin bilinci değildir (Marx, 1978, s.67). Özne kendisinin ne olduğunu diğer öznelerle ilişkisi içinde kavrar ve onun diğer öznelerle ilişkisi nesnellik alanıyla ilişkisidir, nesnellik alanıyla ilişkisi de diğer

⁴ “Bu bireylerin zihinlerindeki fikirler, gerek onların doğa ile olan ilişkileri hakkındaki, gerek kendi aralarındaki ilişkiler hakkındaki, gerekse kendi öz doğaları hakkındaki fikirlerdir. Şurası besbellidir ki, bütün bu durumların hepsinde, bu fikirler onların gerçek ilişkilerinin, gerçek eylemlerinin üretimlerinin, karşılıklı ilişkilerinin (Verkehr), siyasal ve toplumsal örgütlülüklerinin - ister gerçek olsun, ister hayali - bilinçli ifadesidir” (Marx, 2004, s.44).

öznelerle ilişkisidir.⁵ İnsan olarak özne, toplumsal ilişkilerin bir ürünüdür ve kendi nesnel etkinliği yoluyla toplumsal ilişkileri üretendir. Marx'a göre her toplumsal üretim belirli koşullar içerisinde bir üretimdir ve koşullar, toplumsal üretme tarzını belirler. Yani, özne belirli bir toplumsal üretim tarzının ürünüdür ve kendisi de bu üretim tarzına göre toplumsal ilişkiler üretir. "Bireylerin yaşamlarını ortaya koyuş biçimleri, onların ne olduklarını çok kesin olarak yansıtır. Şu halde, onların ne oldukları, üretimleriyle ne ürettikleriyle olduğu kadar, nasıl ürettikleriyle de örtüşür. Demek ki bireylerin ne oldukları, üretimlerinin maddi koşullarına bağlıdır" (Marx, 2004, s.39). Toplumsal üretim tarzını biçimlendiren maddi koşullar, öznelerin üretim faaliyetlerinin zamana bağlı, tarihsel birer olgu olduklarını ortaya koyar.

Marx'ta, ilişkinin ilişkiye girenleri öncelediğini ve toplumsal ilişkilerin toplumsal üretim faaliyetlerinin tarihsel olduğunu, yani öznenin ve nesnenin ne olduklarının tarihsel toplumsal ilişkilerde ortaya çıktıklarını ifade ettik. Fakat Marx'a göre tarih tam olarak nedir ve tarihsel olanların incelenmelerini olanaklı kılacak temel öncüller nelerdir?

Tarihin temel öncülleri, edimsel özneler ve onların içine doğdukları ve kendi etkinlikleri yoluyla yeniden ürettikleri maddi yaşam koşullarıdır. Tarihin temelinde, edimsel özneler olarak insanlar ve insanların toplumsal karşılıklı maddi ilişkileri bulunur. Toplumsal karşılıklı maddi ilişkiler, aynı zamanda insanın nesnellik alanıyla – doğayla – ilişkisini ifade ettiğinden, tarih insanın doğayla yani

⁵ Marx'ın bu düşünceleri, Hegelci düşüncenin tam bir değillenmesidir. Hiç kuşkusuz ki, Hegel için de, insanın ne olduğu, insanların birbirleriyle ve nesnelere olan ilişkilerinde ortaya çıkar; yani insanın kendini tanıması diğer insanlarla ve doğayla ilişkisine bağlıdır. Fakat bu ilişkinin asıl taşıyıcısı edimsel insanlar değil, insanın ve doğanın hakiki özü olarak varsayılan İde'dir. Hegel'e göre, insan ve doğa, İde'nin, Hegelci sistem içindeki dinsel dilde Tanrı'nın, ürünleri, nesnelleşmesidir. Hegel, İde'yi, yani Akli hakiki töz olarak alırken, insan ve doğayı bu tözün ilinekleri haline getirir. Böyle bir varsayımda insan, doğal varoluşuyla özüne yabancılaşmıştır. Ne zamanki insan, bu doğal varoluşunu, aynı zamanda kendi biçim veren etkinlikleriyle doğada doğal olmayan olarak açtığı tinsel alandaki varoluşunu, yine sonlu olan bu varoluşunu aşarsa, o zaman özüyle birlik içine girer. Onun hem doğal varoluşu, hem de devlet ve iktisadi hayattaki varoluşu, içlerinden geçmek zorunda olduğu, özüne dair yabancılaşmasıdır.

Marx'ın, kendisinden başladığı edimsel özne olarak insan, Hegelci düşüncede hakiki olarak edimsel olan İde'nin yüklemine dönüşür. Marx'a göre, İde'nin, Hegelci düşüncede yüklem olarak varsayılan insan olarak öznelerin, gerçekleştirmelerinin ve nesnelleştirmelerinin sonucu – yüklemi – olarak ele alınması gerekir (Marx, 1997a, s.21). Marx'a göre, Hegel, edimsel insandan hareket etmediği için, hakiki nesnelleşmeyi, edimsel insanın nesnelleşmesi olarak değil, "insanın kişisel olmayan aklının" (Marx, 1999a, s.178) nesnelleşmesi olarak ele alır (Marx, 1997a, s.37, 38).

öznenin nesneyle ilişkisinin de tarihidir. Tarih, insanın emeği yoluyla kendisini üretmesi, doğanın insan için yeniden üretilmesidir (Marx, 1992, s.357). Maddi yaşamın üretilmesi, insanların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik ürünlerin ve bu ürünlerin üretilmesini olanaklı kılan üretim araçlarının üretilmesidir. Üretilen ürünler ve üretilen üretim araçları, insanlar için sürekli olarak yeni ihtiyaçların ortaya çıkmasına neden olur, çünkü ihtiyaçların kendileri de toplumsal maddi ilişkiler yoluyla üretilir. Marx'a göre, üretim araçları ve üretilen ürünler yeni ihtiyaçlar yarattığında ve bu ihtiyaçlar mevcut üretim araçları ve ürünler yoluyla doyurulamadığında üretim biçimi değişir. Her kuşak, kendinden önceki kuşakların etkinlikleri yoluyla ürettikleri maddi yaşam koşulları içinde kendi üretim faaliyetlerini sürdürse de bizzat bu üretim faaliyetleri yoluyla yeni maddi yaşam koşulları üretirler. Başka bir ifadeyle insanlar, birbirleriyle ilişki içine girdikleri koşullar içerisinde mevcut olurlar ve kendi üretim faaliyetlerini gerçekleştirirler. Yani bu koşullar, insanların üretim faaliyetlerinin koşullarıdır. İnsanlar üretim faaliyetlerini gerçekleştirdikçe bu üretim faaliyetlerinin içinde gerçekleştiği koşullar, yeni ihtiyaçların nesnelere üretilmesine yönelik üretim faaliyetinin önünde birer engele dönüşürler. Bu nedenle Marx'a göre insanlar, yeni ihtiyaçlara karşılık verebilecek üretim faaliyetleri gerçekleştirirken bu üretim faaliyetlerinin içinde gerçekleşebileceği yeni maddi yaşam koşulları da üretirler. "Ortam ve koşullar insanları yarattığı kadar, insanlar da ortam ve koşulları yaratırlar" (Marx, 2004, s.68). Bu değişik üretim koşullarının, yani değişik üretim tarzlarının, "birbirleriyle bağlantılı karşılıklı ilişki tarzı dizisi oluştur"maları (Marx, 2004, s.106), Marxçı düşüncede, tarihin ne olduğunu ortaya koyar. Yani, bu düşüncede tarih, maddi üretim ilişkilerinin içinde gerçekleştiği farklı koşulların, farklı üretim biçimlerinin tarihidir. Bu bakımdan da tarih insanların kendi üretim faaliyetlerinin tarihidir. "İnsanların toplumsal tarihi, onlar bunun bilincinde olmasalar da kendi bireysel girişimlerinin tarihinden başka bir şey değildir asla. İnsanların maddi ilişkileri, tüm ilişkilerinin temelidir. Bu maddi ilişkiler, maddi ve bireysel eylemlerin içinde gerçekleştiği zorunlu biçimlerden ibarettir" (Marx, 1999a, s.179).

İnsanların toplumsal karşılıklı ilişkiler içinde maddi üretimlerde bulunmaları yoluyla insanın doğayla, öznenin nesneyle birliğinin kurulması olanaklı hale gelir. Bununla birlikte daha önce ifade ettiğimiz gibi Marx'a göre, her üretim faaliyeti belirli bir üretim biçiminin hakim olduğu belirli bir tarihsel dönemdeki üretim faaliyetidir. "Üretim dediğimiz zaman, söz konusu olan, her zaman toplumsal gelişmenin belirli bir aşamasındaki üretimdir – toplumsal

bireylerin üretimidir” (Marx, 1999b, s.23).⁶ Dolayısıyla özne ve nesnenin birliğinin üretim faaliyetleri yoluyla kurulabilmesi ya da kurulamaması, o üretim faaliyetlerinin içinde gerçekleştiği, belirli bir tarihsel dönemdeki üretim biçimi bakımından belirlenir. Marx’a göre, 16. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan ve 18. yüzyıldan itibaren kendi idelerini ve bilincini üretmeye başlayan üretim biçiminde, maddi yaşam amaca, bu yaşamın üretilmesi de araca dönüşmüştür (Marx, 2004, s.114 ve Marx, 1999b, s.22). Bu üretimde böyle bir dönüşümden dolayı özne ve nesnenin birliği, özneyi nesnelleştiren üretim faaliyeti yoluyla kurulamamakta; tersine bu birlik, nesnenin öznelleşmesi (özneleşmesi) yoluyla kurulmaktadır. Nesnenin öznelleşmesi, başka bir ifadeyle öznenin eyleminin, yani yüklemnin öznelleşmesi yoluyla kurulan birlikte, özne biçim verici faaliyeti yoluyla nesneyi belirleyen değil, biçim verici faaliyeti yoluyla nesne tarafından belirlenene dönüşmektedir. Öznenin biçim verici faaliyeti yoluyla nesneyi belirleyememesi, bu faaliyeti yoluyla kendisini, toplumu ve toplumsal ilişkileri biçimlendirememesine, üretmemesine ve kendi faaliyetinin sonucu olan nesneden – üründen – kopmasına, öznenin ürününün öznenin bağımsızlaşmasına neden olmaktadır. Yani, bu üretim biçiminde öznenin biçim verici faaliyeti olarak emeği kendisine yabancılaşır, yabancılaşmış emek olur.⁷

Öznenin ürününün yani nesnenin öznenin bağımsızlaşmasını ifade eden yabancılaşmış emek, özne ve nesne ilişkisini kesintiye uğratmakta ve onların ayırımına neden olmaktadır. Marx’çı düşüncede yabancılaşmış emeğin tam olarak ne olduğunun ve özne ve nesne ayırımına nasıl yol açtığına açıklanması için, onun çeşitli yönlerine başvurabiliriz: Yabancılaşmış emeğin bir yönü, öznenin emeğine, yani kendi üretme etkinliğine yabancılaşmasıdır (Marx, 1992, s.326). Üretme etkinliğine yabancılaşan öznenin bu etkinliğinin sonucu olan

⁶ Marx’a göre, idelerin, düşüncelerin ve bilincin üretimi, insanların maddi faaliyetlerine ve karşılıklı maddi ilişkilerine dayanır. İnsanların düşünceleri, birbirleriyle zihinsel – tinsel – ilişkileri, onların maddi faaliyetlerinin “dolaysız ürünü”dür (Marx, 2004, s.45). Bu bakımdan, idelerin, düşüncelerin, bilinç biçimlerinin kendi tarihleri yoktur. Onlar maddi üretim biçimlerinde temellenirler: “Yaşamı belirleyen bilinç değil, tersine, bilinci belirleyen yaşamdır” (Marx, 2004, s.46).

⁷ Hegel’e göre yabancılaşma, insanın doğal varoluşunda ve nesnel tin alanındaki, yani devlet ve iktisadi hayattaki varoluşunda, kendi özüne yabancılaşmasıdır. İnsanın, kendi özünü kurabilmesi için, zorunlu olarak bu yabancılaşma süreçlerinin içerisinde geçmesi gerekir. Oysa Marx’a göre, insanın yabancılaşması söz konusu olduğunda, insanın özünü tarihsel belirli üretim biçimleri içindeki toplumsal karşılıklı ilişkiler oluşturduğundan, yabancılaşma, ancak, belirli bir üretim biçimi bakımından belirlenen belirli bir tarihsel dönemdeki maddi ilişkilerde ortaya çıkar. Marx’a göre, yabancılaşmanın iptal edilme yollarının, bu üretim biçimindeki üretim ilişkilerinde aranmaları gerekir, yani onların dönüştürülmesinde.

nesneye – ürününe – yabancılaşması, yabancılaşmış emeğin diğer bir yönünü oluşturur (Marx, 1992, s.324, 325). Marx'a göre, kendi üretme etkinliğine yabancılaşan bir öznenin üretme etkinliği, artık onun kendisini gerçekleştirememesini, nesnelleştirememesini ve bu ihtiyacını giderememesini ifade eder. Çünkü biçim verici üretme etkinliği, öznenin kendisine ait bir etkinlik olmaktan çıkar; yani bu etkinlik öznenin belirlediği bir etkinlik değildir. Özne, bu etkinlik tarafından belirlenir hale gelir. Dolayısıyla böyle bir etkinliğin ürünü olan nesne, öznenin kendisine yabancılaşmış emeğinin cisimleşmesi, nesnelleşmesi olarak öznenin dışına düşer. Bu üretim biçiminde özne ve nesne arasındaki ilişki, nesnenin öznenin yabancılaşmış emeğinin sonucu olması nedeniyle özne tarafından belirlenen bir ilişki değildir. Yani, bu üretim biçiminde özne ne kendi üretim faaliyetini belirleyebilir ne de bu üretim faaliyetinin sonucu olan nesneyi – ürünü – belirleyebilir. Nesne, öznenin bağımsız bir varoluş kazanarak özneyi belirleyen haline gelir. Öznenin bilinci, onun toplumsal karşılıklı maddi ilişkilerin ürünü olduğundan özne ve nesne arasındaki ilişki, öznedeki bu ilişkinin bilincinin ortaya çıkmayacağı bir tarzda nesnenin öznelleşmesi, yani nesnenin özneyi belirlemesi yoluyla kurulur. Nesnenin öznelleşerek kendisini üreten öznenin bağımsızlaşması, özne ve nesne arasında ayrıma neden olmaktadır.

Marx'a göre, kendi üretme etkinliğine yabancılaşan özne, sadece bu etkinliğinin ürününe yabancılaşmakla kalmaz, onun üretimi toplumsal bir üretim, türüne ilişkin bir üretim olduğundan, kendi türüne de yabancılaşır (Marx, 1992, s.327, 328, 329). Yani özneler arası ilişkide özne, kendisini özne olarak gerçekleştiremeyen, nesnelleştiremeyen özne olarak özneler arası ilişkinin dışına düşer, daha doğrusu öznelerin kendilerinin belirlediği özneler arası ilişkinin kendisi ortadan kalkar. Marx'a göre, özne nesnelere üretirken toplumsal ilişkileri de üretiyordu; oysa bu üretim biçiminde toplumsal ilişkileri üreten öznenin yabancılaşmış emeğidir. Yani, nesnelere öznelleşerek özneleri belirlemesinden dolayı özneler arasındaki ilişkileri de nesnelere arasındaki ilişkiler belirler. Başka bir ifadeyle özne ve nesnenin birliğinin kurulmadığı ilişkide kendisine yabancılaşmış emeğin üretim etkinliği yoluyla ortaya konan nesnelere, onları üretenlerden bağımsız bir varlık alanı kazanarak sadece tek tek özneleri değil, özneler arasındaki ilişkileri de belirler hale gelir. Özneler, nesnelere belirlemesi yoluyla diğer öznelerle ilişki içindedirler, yani özneler arasındaki ilişki nesnelere arasındaki ilişkidir ve bu nedenle özneler kendileriyle, türleriyle yabancılaşmış bir ilişki içindedirler. Böyle bir ilişkiye dair bilinç, öznelerin üretim faaliyetlerini yanlış temsil eden, özne ve nesne alanlarını tamamen

birbirlerinden bağımsız hale getiren ya da özne ve nesne ilişkisini tersine çeviren bir bilinci ifade eder. Burada bilinç, kendi üretim faaliyetine ve toplumsal maddi ilişkilerine dair öznenin bilinci değil, üretim faaliyetlerini ve toplumsal maddi ilişkileri belirleyen nesnenin bilincine dönüşür. Nesnenin bilincinde özne ve nesne arasındaki ilişki, nesnenin öznelleşmesi (özneleşmesi) yani bilincin nesnelleşmesi (nesneleşmesi) yoluyla kurulur. Bu üretim biçiminde özneyi belirleyen maddi ilişkilerin dolaysız ürünü olan bilinçte bu süreç, bilincin özneye dönüşerek onu üreten edimsel özneyi belirlediği, kendisini yaşam olarak nesnelştirdiği ve yaşamı belirlediği şeklinde ifadesini bulur.⁸

Yabancılaşmış emek, ilişki içine girenleri birbirlerinden koparır.⁹ Özne karşısında nesnenin bağımsızlığını ilan etmesine neden olurken nesnenin özneyi belirlediği bir ilişki yaratır. İlişki yine ilişkiye girenlere önceliklidir; fakat böyle bir ilişkide özne ve nesnenin asli birliğini değil, ayrımını buluruz. Çünkü öznenin nesneyle ilişkisini olanaklı kılan emek, öznenin karşısında hem etkinlik olarak hem de ürün olarak ona yabancı bir şey olarak durur. Yabancılaşmış emeğin Marx'ın perspektifinden iktisadi bir açıklaması verilmediği takdirde yani bizzat maddi ilişkilerin kendilerine gidilmediği takdirde, özne ve

⁸ Marx'a göre, özneler maddi üretim biçimlerinde gerçeklik kazanan toplumsal maddi ilişkiler üretmekle, aynı zamanda bu maddi üretim biçimlerinin dolaysız ürünü olan, felsefe, din, siyasi iktisat vb. bilinç biçimlerini de üretirler. Belirli bir üretim biçiminin ürünü olan bilinci ortadan kaldırmakla, bu üretim biçiminde mevcudiyet kazanan yabancılaşma iptal edilmiş ve aşılmış olmaz. Çünkü yabancılaşmaya neden olan bu belirli maddi üretim biçiminin kendisine dokunulmaması kalır. Bu bilinçlerin ortadan kaldırıldığı varsayıldığında, bu bilinçlere neden olan üretim biçimi ortadan kaldırmadığı ya da dönüştürülmediği için, bu üretim biçiminin koşulları benzer bilinçleri yeniden üretecektir. Marx'ın düşüncelerine göre ele almakta olduğumuz ve 16. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan üretim biçimindeki yabancılaşmış emek, nesnellik alanının, doğanın toplumsal bir şekilde mülk edinilmesine değil, özel mülkiyete neden olmaktadır. Benzer bir şekilde, özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasıyla yabancılaşmanın önüne geçileceği varsayıldığında, özel mülkiyetin ortaya çıktığı maddi üretim biçiminin koşullarına dokunulmadığından, bu koşullar özel mülkiyeti yeniden doğuracaktır. Dolayısıyla Marx'a göre, bu üretim biçiminin kendisine dokunulmaksızın ya da onu dönüştürmeksizin, dini ya da özel mülkiyeti ortadan kaldırmak, dini ve özel mülkiyeti varsayar. Marx'a göre, işin diğer yönünde, Hegel'de olduğu gibi, yabancılaşmanın, yani özne ve nesne ayrımının düşünce olarak düşüncenin içeriği kılınması yoluyla üstesinden gelinmesi, bu yabancılaşmayı ortadan kaldırmış olmaz; çünkü yabancılaşmaya neden olan maddi üretim biçiminin koşulları mevcudiyetlerini sürdürürler. Bununla birlikte, yabancılaşmanın düşüncede aşılması, iktisadi ve devlet hayatındaki yabancılaşmayı olduğu gibi bırakır ve bunların var olma tarzında bunların üstesinden gelemez.

⁹ 16. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan ve 18. yüzyıldan itibaren kendi idelerini ve bilincini üretmeye başlayan üretim biçiminde, öznelerin birleşerek bir güç haline gelebilmeleri için, önce, farklı üretim biçimindeki özne nesne ilişkisinde görülmemiş bir şekilde, söz konusu üretim biçiminin ilişki içine girenleri birbirinden koparması gerekir. Başka bir ifadeyle, ancak böyle bir kopma dolayımıyla, ilişki içine girenlerin birleşme olanağı söz konusu olabilir.

nesnenin ne olduklarının ortaya çıktığı asli ilişkinin, niye kurulmadığının kökenine inmek tam olarak olanaklı değildir. Bu nedenle özne ve nesne ayırımına neden olan yabancılaşmış emeğin Marx'ın ortaya koyduğu biçimiyle iktisadi çözümlemesini ele almak gerekmektedir.

Yabancılaşmış emeği iktisadi olarak çözümleyebilmek için, öncelikle bir üretim biçimini üretim biçimi kılan moment'lerin neler olduklarını ve bunların birbirleriyle bağlantısını açıklamak gerekir. Marx'a göre, her üretim biçimi bütünlük teşkil eder ve bu bütünlük her üretim biçiminde ortak olan dört moment'ten oluşur: Üretim, tüketim, bölüşüm ve değişim. Üretim, toplumu meydana getiren öznelerin kendi etkinlikleri, emekleri yoluyla doğadaki nesnelere kendi ihtiyaçlarına cevap verebilecek hale getirmeleri yani onların biçimlerini değiştirmeleri, üretmeleridir. Bölüşüm, bu ürünlerin özneler için bölünmesi, öznelerin alacakları payların belirlenmesidir. Değişim, öznelerin bölüşüm yoluyla elde ettikleri payı kullanarak daha doğrudan ihtiyaçları için istedikleri ürünleri elde etmeleridir. Tüketim ise, öznelerin bireysel ihtiyaçlarının doyurulmasıdır. "Üretim, gereksinimlere karşılık veren nesnelere yaratır; bölüşüm, bunları toplumsal yasalara uygun olarak bölüştürür; değişim, bu bölüştürülen şeyi yeniden bölüştürür, ama bu ikinci bölüşme bireysel gereksinimlere uygun olarak gerçekleşir ve en sonu tüketimde ürün, bu toplumsal hareketin dışına çıkar ve tatmin ettiği bireysel gereksinimin konusu ve doğrudan hizmetçisi olur" (Marx, 1999b, s.27). Fakat bu açıklamalar, üretim biçimlerinin bütünlüklerinin üyeleri olan bu moment'lerin kendilerinin ve birbirleriyle ilişkilerinin tam olarak ne olduklarını ifade etmez. Bir üretim sürecinin nasıl bir süreç olduğunun anlaşılabilmesi için onların daha detaylı incelenmesi gerekir.

Marx'a göre, üretim aynı zamanda iki yönlü tüketimdir. Özneler üretim faaliyetleri esnasında kendi üretim güçlerini, enerjilerini harcarlar; tüketirler. Sadece kendi üretim güçlerini, enerjilerini değil; üretimin onlar yoluyla gerçekleştiği üretim araçlarını da harcarlar, tüketirler. Marx'a göre, tüketim de aynı zamanda üretim sürecini ifade eder. Örneğin, özne tüketim yoluyla ihtiyaçlarını gidererek kendisini üretir. Üretimin tüketim olmasında özne nesnelleşirken tüketimin üretim olmasında nesne öznelleşir. Marx, üretim ve tüketimin birbirlerinin aracısı olduklarını da düşünür (Marx, 1999b, s.29). Üretim, tüketim nesnesi üretmek tüketimin aracısı olur; tüketim de ürünler için özneler sağlayarak üretimin aracısı olur. Yani, üretim olmaksızın tüketim ve tüketim olmaksızın

üretim söz konusu olmaz. Üretim, tüketim nesnesini sağlar, fakat sadece tüketim nesnesini üretmez, bunu tüketecek özneyi, yani ürettiği nesne için ihtiyacı ve bu nesnenin tüketilme tarzını da üretir. Tüketim de üretimin amacını belirler ve ihtiyaç üzerinden üretimin nesnesini üretir, bununla birlikte ihtiyacı da yeniden üretir.

Üretim ve tüketim arasında ürünleri öznelere pay eden bölüşüm yer alır. Marx'a göre, bölüşüme dair böyle bir yaklaşım, onu üretimden bağımsızlaştırır. Oysa Marx, ürünlerin bölüşülmesinden önce, üretim faaliyetini belirleyen iki tür bölüşümün olduğunu düşünür (Marx, 1999b, s.33). Bunlar, üretim araçlarının bölüşülmesi ve işin yani işbölümünün bölüşülmesidir. Ürünlerin bölüşülmesi, üretim faaliyetini belirleyen bu bölüşümlerin sonucudur. Yani, Marx'a göre bölüşüm, üretimden önce gelmekte ve üretimin önkoşulunu oluşturmaktadır. Her üretim biçimi, belirli bir tarihsel dönemdeki üretim biçimidir. Buna göre bölüşüm, belirli bir tarihsel dönemdeki belirli bir üretimin önkoşulu olmakla kendisi daha önceki tarihsel dönemdeki üretim ilişkilerinin sonucudur. "Bu bölüşüm, böylelikle, yeni üretim döneminin önkoşulu gibi görünmekle birlikte, kendisi de, üretimin, yalnızca genel tarihsel üretimin değil, şu ya da bu belirli tarihsel üretimin bir ürünüdür" (Marx, 1999b, s.35).

Değişim, ürünlerin özneler arasındaki dolaşımıdır. Değişimi sadece ürünlerin özneler arasındaki dolaşımı olarak ele almak da değişimi üretimden bağımsızlaştırır. Marx'a göre ise değişim, üretimden bağımsız değil; üretim tarafından belirlenir. Buna göre değişim, işbölümünün yani üretimde ortaya çıkan etkinliklerin ve yeteneklerin değişimi, işbölümü sonucunda ortaya çıkan ürünlerin değişimi, değişimin örgütlenmesi, değişim alanları, değişim tarzları bakımından tüccarlar arasındaki değişim olmakla üretim tarafından belirlenir. Sadece ürünler doğrudan tüketilmek amacıyla değişildiğinde değişim üretimden bağımsızmış gibi görünür. Tüm bu ifade edilen nedenlerden dolayı Marx'a göre üretim biçimleri, her biri birbirini belirleyen bu moment'ler arasındaki karşılıklı ilişkilerin bütünlüğüdür. "Belirli bir üretim, belirli bir tüketimi, bir bölüşümü, bir değişimi ve bu farklı uğrakların karşılıklı ilişkilerini belirler. Aslında, üretimin kendisi de, tekyanlı biçimi altında, kendi yönünden, öteki uğraklar tarafından belirlenir" (Marx, 1999b, s.36).

Daha önce özne olarak ele aldığımızın özü "toplumsal ilişkiler bütünü" (Marx, 2004, s.23) olan insan olduğunu ifade etmiştik. İnsan emeğini, doğada kendi dışında bulunduğu nesnelere cisimleştirerek onları kendi ihtiyaçlarına cevap veren ürünlere dönüştürür. Nesnelere, doğada kendiliğinden ürün olarak bulunmazlar. İçinde yabancılaşmış

emeğin ortaya çıktığı üretim biçiminde ise, bu ürünler değişim ilişkileri içerisinde meta haline gelirler. Amacımız, Marx'ın perspektifinden iktisadi olarak özne ve nesne arasındaki ilişkiyi kesintiye uğratarak onlar arasında ayrıma neden olan yabancılaşmanın kökenine inmek olduğundan, ürünlerin nasıl metalara dönüştüğünü ele almamız gerekmektedir. Bu üretim biçiminde ürün, değişim ilişkileri içerisinde metaya dönüşür; yani değişim değeri elde ettiğinde değişim ilişkisine girdiğinde ve değişimin konusu olması amacıyla üretildiğinde metaya dönüşür: Meta, değişimin konusu olması amacıyla üretilen, değişim değerine sahip bir üründür. O zaman, ürünün metaya nasıl dönüştüğünü irdelemek için, ürünün metaya dönüşmesini sağlayan değişim değerinin ne olduğunun ele alalım. Yani değişim değeri nedir ve değişim değerinin özne ve nesne arasında ayrıma neden olan yabancılaşmayla ilgisi nedir?

Marx'a göre her meta, fiziksel özellikleri bakımından insanların ihtiyaçlarını gidermeye yöneliktir ve insanların farklı ihtiyaçlarına göre değişebilme özelliğine sahiptir. Yani her meta hem kullanılabilirliğinden hem de değişilebilirliğinden iki yönlüdür ve bu ikili yön metaların kullanım ve değişim değerleri olmak üzere farklı değerlerini ortaya çıkarır. “Doğal ya da sınai tüm ürünlerin insanın yaşamasına katkıda bulunma yeteneklerine, özel olarak kullanım-değeri denir; başka bir şeye karşılık olarak verilme yeteneklerine de değişim-değeri” (Marx, 1999a, s.31). Marx'a göre insan, nesnede emeğini cisimleştirerek onu doğrudan kendi ihtiyacı için ürettiğinde kullanım değeri üretir ve kullanım değerleri üretmek her üretim biçiminde ortaktır. Kullanım değeri bir ürünün yararlı olmasında ortaya çıkar ve bu yararlılık o ürünün fiziksel özelliklerine dayanır. İnsan toplumsal bir varlık olduğundan ve üretimi aynı zamanda diğer insanlara yönelik olduğundan, başkaları için de kullanım değeri üretir. Marx'a göre, ele aldığımız üretim biçiminde, bir ürünün meta olabilmesi için o ürünün topluma yönelik bir kullanım değeri olarak üretilmesi yeterli olmaz. Ürün, kullanım değerinin yanında değişim yoluyla toplumun diğer üyelerine devredildiğinde metaya dönüşür. Bu bakımdan metaların kullanım değerleri, “değişim-değerlerinin maddi taşıyıcılarıdır” (Marx, 1978, s.50).

Metalarda ortak olan şey, onlarda insan emeğinin cisimleşmiş olmasıdır. Marx, kullanım değeri üreten emeği, “yararlı emek” olarak tanımlar (Marx, 1978, s.56, 57). Yararlı emek niteliksel emektir. Marx'a göre, bir metadan onun kullanım değeri soyutlandığında, geriye metanın değeri kalır. Metayı değerli kılan şey ya da metanın değeri, onda insan emeğinin somutlaşmış olmasıdır. Bu değer emeğin

değeri değil, emeğin somutlaştığı metanın değeridir ve değer yaratan emek nicelikselidir. Yani metanın kullanım değeri ve değişim değeri olmak üzere iki yönlü değere sahip olması gibi emek de niteliksel ve niceliksel olmak üzere iki yönlüdür. Marx'a göre esasen metaların değerleri, farklı insan emeklerinin farklı emek türlerinin nesnelere cisimleşmesi yoluyla ortaya çıkar. Oysa ele aldığımız üretim biçiminde, metaların, değerleri bakımından birbirleriyle eşitlenerek değişim değerleri elde etmeleri için farklı emek türleri soyut insan emeğine indirgenir (Marx, 1978, s.53, 59, 65, 75, 89).¹⁰ Metaların değerlerini veren emeklerin niceliksel olarak eşitlenebilmesi, yani değer yaratan eşit nicelikte emeklerin eşitlenebilmesi için onların niteliksel olarak aynı, türdeş emekler olması gerekir. Ele aldığımız üretim biçiminde farklı türden insan emekleri, niteliksel olarak aynı yani türdeş emekler olarak varsayıldığı için eşit nicelikte emek içeren metalar, yani metaların değerleri eşitlenebilmektedir. “Eşit nicelikte emek içeren ya da aynı sürede üretilebilen metaların değerleri, aynıdır” (Marx, 1978, s.54). Oysa Marx'a göre, “farklı ürünlerimizi değişimle değer olarak eşitlediğimiz zaman, bu davranışımızla, aynı zamanda, biz, bunlara harcanan farklı türden emekleri de, insan emeği olarak eşitlemiş oluyoruz” (Marx, 1978, s.89). Ele aldığımız üretim biçiminde söylediğimiz gibi metalar, soyut insan emeğinin onlarda cisimleşmesinden dolayı bir değere sahiptirler. Bu değerın büyüklüğü, metada cisimleşen emeğin niceliğiyle ölçülür, emeğin niceliği de emeğin harcanma süresiyle yani emek zamanıyla.

Bu üretim biçiminde, bir metanın değer büyüklüğünü belirleyen emek zamanı, aynı zamanda onun değişim değerini verir mi, yani bir metadaki emek zamanı onun değişim değeri midir? Eğer değilse bir meta değişim değerini nasıl elde eder? Marx'a göre bir metadaki emek zamanı, o metanın değişim değerini vermez. Çünkü bir metanın değer büyüklüğü sadece onda somutlaşan emek zamanıyla ölçülmez,¹¹ yani bir metanın değeri sadece kendi yoluyla ifade edilmez, aynen daha önce de ifade ettiğimiz gibi bir insanın ne olduğunun kendisi yoluyla ifade edilememesi gibi onun ne olduğu diğer insanlarla ve nesnelere

¹⁰ Marx'a göre, bu üretim biçiminde her şey insana indirgenir, ama bu insan belirli bir insan değil, soyut insandır. Bu üretim biçiminin bir bilinci olarak ortaya çıkan insan hakları da, soyut insanın haklarıdır. İnsan haklarını, “sivil toplum üyesinin, yani egoist insanın, öteki insanlardan ve topluluktan koparılmış insanların haklarından başka bir şey olmayan haklar olarak kaydediyoruz” (Marx, 1997b, s.32). “İnsan hakkı olan özgürlük, insanın insana bağlılığına değil, tersine insanın insandan ayrılışında dayanır. Bu, bu ayrılışın hakkıdır, kendi içinde sınırlanmış bireyin hakkıdır” (Marx, 1997b, s.33).

¹¹ Bir metanın değeri, diğer metalarla girdiği değer ilişkisinde, emek zamanlarının eşitlendiği başka metaların değerlerindeki değişimlere, yani onlardaki emek zamanı değişimlerine göre değişir (Marx, 1978, s.68, 69, 70 ve dipnot 21).

ilişkisinde ortaya çıkar. Marx'a göre, bir metanın değerinin ne olduğu ve onun değişim değeri elde etmesi, metalar arasındaki değer ilişkisinde ortaya çıkar. Buna göre bir metanın değerini ifade eden en basit değer ilişkisi, farklı türden iki meta arasındaki değer ilişkisidir. "En basit değer-ilişkisinin bir metanın, başka türden bir meta ile olan ilişkisi olduğu besbellidir. Bunun için iki metanın değerleri arasındaki ilişki, bize tek bir metanın değerinin en basit ifadesini sağlar" (Marx, 1978, s.63). En basit değer ilişkisinde değeri ifade edilen metanın değeri, nispi değer olurken diğer meta ise eşdeğer olarak iş görür. Eş değer olarak iş gören meta nispi değer almaz, çünkü değeri ifade edilen meta bu değil, diğer metadır.

Marx'a göre, iki metanın değer ilişkisinde bir meta kullanım değeri olarak diğer meta değer biçimi olarak yer alır. Yani bir metanın nispi değeri, eş değer olarak iş gören metanın kullanım değeriyle ifade edilir. "Değer-ilişkisi aracılığıyla B metanın maddi biçimi, A metanın değer-biçimi haline geliyor, ya da B metanın maddesi, A metanın değerinin yansıdığı ayna oluyor" (Marx, 1978, s.67). Eşdeğer işi gören metanın diğer metanın nispi değerine ayna olabilmesi, her ikisinde de soyut insan emeğinin maddeleşmiş olmasına bağlıdır. Nispi değeri ifade edilen meta, onun nispi değerini ifade eden ve eşdeğer olarak iş gören meta üzerinden değişim değerini elde eder. Yani, bir metanın eşdeğer olarak iş görmesi, onun diğer metalarla değişebilir olduğunu ifade eder (Marx, 1978, s.70).

Marx'a göre, farklı türden tek bir metanın değil de, farklı türden daha çok metanın, yani farklı türden metalar çokluğunun nispi değeri ifade edilen metanın eşdeğerleri olarak alınmalarıyla bir metanın nispi değer biçimi genişletilir. Bu genişletmeye göre, belirli bir nicelikteki bir metanın nispi değeri, eşdeğer görevi gören belirli niceliklerdeki farklı türden metalarla ifade edilir. Değer ilişkisinde nispi değeri ifade edilen meta eşdeğer olarak alınır bu eşdeğer olan meta üzerinden daha önce eşdeğer görevi gören diğer metaların nispi değeri elde edilir. Böylelikle nispi değerleri ifade edilen metalar çokluğunun eşdeğer görevi gören tek bir meta üzerinden birbirleriyle değişim ilişkisi içine girmeleri mümkün olur. Bu durumda eşdeğer görevi gören tek bir meta, evrensel eşdeğere dönüşür ve onun dışındaki tüm metalar kendi kullanım değerlerinden ve diğer kullanım değerlerinden farklılaşır ve bağımsızlaşır. Çünkü daha önce de ifade ettiğimiz gibi metaların nispi değerleri, eş değer olarak iş gören metanın kullanım değeriyle ifade edilir. Yani metalar, değer ilişkisinde sadece değişim değerine sahip olurlar. Daha önce Marx'a göre her üretim biçiminin birbirleriyle karşılıklı ilişki içinde, birbirlerini belirleyen dört

moment'ten oluşan bütünlük olduğunu açıklamıştık. Ele aldığımız üretim biçiminde metalar, kullanım değerlerinden bağımsızlaşarak sadece değişim değerine sahip olmakla üretimin kendisini de belirlerler. Yani bu üretim biçiminde üretim, kullanım değeri yaratmak üzerinden değil, kullanım değerlerinden bağımsızlaşmış değişim değeri yaratmak üzerinden belirlenir.

Marx'a göre her meta evrensel eşdeğer biçimine girebilir. Fakat bir meta evrensel eşdeğer biçimine girmişse bu ancak onun diğer metaların dışında tutulmasından kaynaklanır. Marx, sadece belirli bir metanın evrensel eşdeğer biçimine girmesiyle onun yoluyla nispi değerleri ifade edilen metalardan dışsallaşmasının genel toplumsal geçerlilik kazandığını düşünür (Marx, 1978, s.84). Yani bir metanın diğer metalar için eşdeğer görevi görmesinin toplumsal olarak kabul edilmesi o metayı, nispi değerleri ifade edilen metalardan ayırt eder. Böylelikle eşdeğer görevi gören bu belirli meta, örneğin altında olduğu gibi, para meta haline gelir. En sonunda da belirli bir metanın para işlevi görmesinden, paranın kendisine geçilir. "Metanın genel değişim-değeri oluşundan ortaya çıkan, değişim-değerinin özel bir meta haline gelmesidir; değişim-değeri ancak özel bir metanın bütün ötekiler karşısında onların değişim-değerini temsil etme ayrıcalığını, onları sembolize etme, yani para olma ayrıcalığını kazanmak suretiyle bu hale gelebilir. Bütün metaların para özelliğine karşı özel bir metanın para öznesi olarak ortaya çıkması, değişim-değerinin bizzat özünden ileri gelir" (Marx, 1999b, s.96).

Marx'a göre para değişim değerinin simgesidir. Değer ilişkisinde, metaların değişim değerleri onların kullanım değerlerinden bağımsızlaşırken ve kullanım değerlerinden ayrı bir varlık alanı kazanırken değişim değerleri yine de metalara ait bir değerdir. Yani değişim değerleri, özünde kullanım değerlerine sahip olan metaların değişim değerleridir. Oysa para; metalardan bağımsız, sadece saf değişim değeri olan özel bir metadır ve kullanım değerinden tamamen bağımsızlaşmış olmayı ifade eder. "Metanın değişim-değeri, metanın kendisinin yanında özel varlık olarak paradır" (Marx, 1999b, s.74). "Metalardan kendilerinden ayrılmış ve bizzat kendisi bunların yanında meta olarak var olan değişim-değeri, paradır" (Marx, 1999b, s.77).

Ele aldığımız üretim biçiminde ürün metaya dönüşür, meta değişim değerine, değişim değeri sadece saf değişim değeri olan paraya ve parada, "metanın değişim-değeri maddi olarak metadan ayrılmış bir varlığa kavuşur" (Marx, 1999b, s.77). Marx'a göre bu üretim biçiminde metaların değişim değerleri üretimi belirler, yani üretim değişim değeri üretmek için üretimde bulunur. Para ise

metaların değişimi için bir araçken bu üretim biçiminde amaç haline gelir ve metaların toplumsal değişim ilişkilerini, değişim değeri üreten öznelerden bağımsızlaştırır.

Marx'a göre üretim, ürünlerle birlikte aynı zamanda ürünleri üretenleri, onların nesnelere olan ilişkilerini de kapsayan toplumsal ilişkilerini de üretir. Oysa sadece değişim değeri üretmesi bakımından belirlenen bir üretim, özneler (üreticiler) arasındaki nesnelere olan ilişkileri de kapsayan toplumsal ilişkileri değil, nesnelere arasındaki özneleri de kapsayan toplumsal değişim ilişkilerini üretir ve üretimin özneler tarafından belirlendiği kullanım değeri üreten toplumsal ilişkileri baş aşağı çevirir: Bu üretim biçimi, nesnelere – metaların – değişim ilişkilerinin ve paranın özneleri belirlediği, nesnelere – metalar – arasındaki toplumsal ilişkileri üretir. Başka bir ifadeyle bu üretim biçiminde öznelerin toplumsal etkinlikleri, kullanım değerinden bağımsız değişim değeri olan nesnelere – metaların – toplumsal etkinliklerine dönüşür. “Üreticilerin içerisinde emeklerinin toplumsal niteliğinin kendini gösterdiği karşılıklı ilişkiler, ürünler arasında bir toplumsal ilişki biçimi alır” (Marx, 1978, s.87). “Değişim-değerinde kişilerin toplumsal ilişkisi, nesnelere toplumsal bir davranışına dönüşür” (Marx, 1999b, s.88). Böylelikle nesnelere – metaların – bu toplumsal etkinlikleri, öznelerin toplumsal etkinliklerini üreten ve belirleyen haline gelir. “Ürünlerin üzerine etiket gibi yapışan değer olma özelliği, birbirleri karşısına tekrar tekrar değer nicelikleri olarak çıkmaları ile kararlılık kazanır. Bu nicelikler, üreticilerin iradeleri, öngörülleri ve davranışlarından bağımsız olarak durmadan değişir. Bunlar için kendi toplumsal faaliyetleri, nesnelere faaliyetleri biçimini alır ve onlar nesnelere yöneteceğine, nesnelere onları yönetir” (Marx, 1978, s.90). Özneler (üreticiler), nesnelere (metalar) ve nesnelere değişim ilişkilerini üretir, fakat böyle bir üretimde özneler, ne kendileriyle ne diğer öznelerle ve ne de nesnelere birliklerini kurabilirler. Çünkü öznelerin birbirleriyle ve nesnelere ilişkilerini, nesnelere arasındaki değişim ilişkileri belirler ve bu değişim ilişkileri öznelerin karşısına yabancı bir ilişki olarak çıkar. “Değişim ilişkisi üreticiler karşısında dışsal olan ve onlardan bağımsız bulunan bir güç olarak yerleşir. Başlangıçta üretimin isteklendirilmesi için araç olarak görünen şey, üreticiye yabancı bir ilişki haline gelir” (Marx, 1999b, s.78).

Ele aldığımız üretim biçiminde Marx'a göre, öznelerin (üreticilerin) üretim faaliyetlerini belirleyen, saf değişim değeri olarak paradır; yani öznelerin emeklerinin nesnelleşmesinin aracı paradır ve özneler emeklerini cisimleştirerek metaların değişim değerlerini

üretirler ve bunun sonucunda saf değişim değeri olarak para üretirler. Değişim değeri üretmek, bunun sonucu olarak para üretmek, öznenin kendi etkinliğini, emeğini kendisinin belirleyebileceği bir tarzda üretememesine ve cisimleştirdiği emeğiyle kendi arasında ayrımın ortaya çıkmasına neden olur. Yani, üretimin amacının, nesnelere (metaların) değişim değerini, onların toplumsal değişim ilişkilerini üretmek olarak belirlenmesi, bu ilişkilerin öznelere (üreticilerin) karşısına yabancı birer güç olarak çıkmasından dolayı öznelere; emeklerine, nesnelere ve diğer öznelere yabancılaştırır. “Para her şeyin evrensel, kendinde oluşmuş değeridir. Bu yüzden de tüm dünyayı, hem insan dünyasını hem doğayı özgül değerlerinden yoksunlaştırır. Para, insanın işinin [emeğinin] ve insanın varoluşunun yabancılaşmış özüdür, ve bu yabancı öz insana hükmeder ve insan da ona tapır” (Marx, 1997b, s.48).¹²

Marx için öznelere varlığı – olması – ilişki içinde olmaktır. İlişki içinde olmak, kendisiyle kendi dışındaki nesnelere ve öznelere ilişki içinde bulunmaktır. Özneler etkinlikleri, emekleri yoluyla kendi varlıklarını – olmalarını – nesnelere ve toplumsal ilişkileri üretirler. Bu ilişkileri üretmekle hem onlarla birliklerini kurarlar hem de kendilerine, nesnelere ve türlerine dair bilinçlenirler, toplumsal ilişkilerinin bilincini üretirler. Tüm bunları kendileri ve toplum için kullanım değeri üretmekle gerçekleştirirler. Öznelere ve nesnelere birliğin kurulduğu, öznelere karşılıklı kullanım değerleri ürettikleri ve kullanım değerleri ürettikçe kendilerinin ve nesnelere özlerine uygun bilinç biçimleri ürettikleri toplumsal ilişkiler, tarihin belirli bir dönemini belirleyen belirli bir üretim biçiminde bu üretim biçiminin üretimin amacının değişim değeri üretmek olarak belirlenmesinden dolayı nesnelere karşılıklı toplumsal ilişkilerine dönüşür. Nesnelere karşılıklı toplumsal ilişkisinde öznelere, kendi üretim faaliyetlerine, nesnelere ve kendi türlerine yabancılaşırlar. Bu yabancılaşma, öznelere ve nesnelere özlerine uygun düşmeyen, onların özünde temellenmeyen bilinç biçimleri üretir.

Başlangıç sorumuzu tekrar edersek özne ve nesne arasındaki ayrım neden temel bir sorun teşkil eder? Marx’a göre göstermeye çalıştığımız gibi ilişki ilişkiye girenlere önceliklidir: Öznelere ve nesnelere ne oldukları birbirleriyle ilişkilerinde ortaya çıkar. Öznenin

¹² Bu, sadece ele aldığımız üretim biçimi için söz konusudur. Ele aldığımız üretim biçimi dışındaki üretim biçimlerinde de, ürünlerin değiştiğini ve bu değişimin aracısı olarak paranın kullanıldığını görebiliriz. Fakat Marx’a göre bu üretim biçimlerinde üretimin amacı değişim değeri üretmek değildir. Bu nedenle bu üretim biçimlerinde, insanların karşılıklı toplumsal ilişkisi, nesnelere karşılıklı toplumsal ilişkisine dönüşmez.

nesneyle – nesnelere – ilişkisi, diğer öznelerle ilişkisini, diğer öznelerle ilişkisi de nesnelere ilişkisini ifade eder. Bu karşılıklı maddi ilişkiler tarihin temel öncülleri, temel taşıyıcılarıdır. Karşılıklı maddi ilişkilerin çeşitli biçimleri, yani üretim biçimleri, çeşitli tarihsel dönemlerin temel karakteristiğini belirler. Belirli bir üretim biçimi tarafından belirlenen belirli bir tarihsel dönemde, öznelerin emekleri yoluyla nesnelere biçimlerini değiştirmeleri üzerinden kurulan nesnelere ve diğer öznelerle ilişkileri, söz konusu olan bu belirli üretim biçiminin üretim koşulları tarafından kesintiye uğratılır ve özne ve nesne arasında başka türden bir ilişkiyi ortaya çıkarır. Öznelerin nesnelere ve diğer öznelerle birliğini kuran, kullanım değeri üretmek amacıyla belirlenen üretim faaliyetleri, bu üretim biçiminde kullanım değerlerinden bağımsızlaşmış değişim değerleri üretmek olarak belirlenmiştir. Nesnelere değişim değerlerine sahip olmak için üretilmeleri de öznelerin nesnelere ve diğer öznelerle ilişkilerini değil, öznelerden bağımsızlaşan ve öznelerin üretim faaliyetlerini ve diğer öznelerle ilişkilerini belirleyen, nesnelere değişim ilişkilerini ortaya çıkarır. Bu değişim ilişkileri, parada en saf şeklini alır. Nesnelere değişim ilişkilerinin, öznelerin kendi aralarındaki ve nesnelere olan ilişkilerini belirlemesi, özne ve nesne arasındaki asli ilişkinin kesintiye uğramasına ve özne ve nesne arasında ayırma neden olmaktadır. Nesnelere, değişim değerlerinin ve değişim ilişkilerinin belirlediği özne ve nesne ilişkisi de bir ilişki türüdür. Fakat bu ilişki, özne ve nesne arasındaki asli ilişkiyi kesintiye uğratan, özne ve nesneyi birbirinden ayıran, sanki onlar birbirlerinden bağımsız kendi başlarına varmış gibi görünmelerine neden olan bir ilişki türüdür. Bu ilişkinin dolaysız ürünü olarak ürettiği bilinç de kendisini üreten ilişkilerden bağımsız bir mevcudiyete sahipmiş gibi kendisine dair kendi özünde temellenmeyen ideler, düşünceler üretir. Marx'a göre bu durum, ürünü üretene, üretene ürüne dönüştürmektedir. Yani ilişki içinde ne olduğu ortaya çıkan, ilişki içinde ne olduğunu gören bir tür varlığı olarak özne, ilişkiden bağımsız bir şekilde ne olduğunu bilen bir tür varlığı olarak özneye – bilinç varlığına ya da kendisini üreten edimsel öznelerden bağımsızlaşarak edimsel özneleri üreten haline gelen kişileştirilmiş bir bilince dönüşür. Böyle bir dönüşüm de özne-nesne, insan-doğa, bilinç-gerçeklik (kullanım değeri üreten maddi yaşam) arasındaki ilişkinin kesintiye uğramasını ve bunlar arasındaki ayırımı ifade eder.

Kaynakça

Fraser, I. (2008). *Hegel ve Marks İhtiyaç Kavramı*. (B.S. Aydaş, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.

- Hegel, G.W.F. (1991). *Phénoménologie de l'Esprit*. Traduction Jean-Pierre Lefebvre (Traduction). Aubier, «Bibliothèque philosophique».
- Hegel, G.W.F. (1994). *Encyclopédie Des Sciences Philosophique I, La Science De La Logique*. Traduction Bernard Bourgeois. Paris: Librairie Philosophique J. Vrin.
- Hyppolite, J. (1969). *Studies On Marx And Hegel*. (Translated by John O'Neill). New York: Harper Torchbooks.
- Kojève, A. (1947). *Introduction à la Lecture de Hegel*. Gallimard.
- Marx, K. (1978). *Kapital I Cilt*. (A. Bilgi, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1992). *Early Writings*. (Translated by Rodney Livingstone and Gregor Benton). London: Penguin.
- Marx, K. (1997a). *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*. (K. Somer, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1997b). *Yahudi Sorunu*. (M. İ. Erdost, Çev. Sorumlu Yönetmen). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1999a). *Felsefenin Sefaleti*. (A. Kardam, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1999b). *Grundrisse I*. (A. Gelen, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2004). *Alman İdeolojisi (Feuerbach)*. (S. Belli, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.